

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԻՄԱՆԴԱԿԱՆ ԱՆՇԱՐԺ ԿՈԶՆԱԿՆԵՐԸ

Հայկական երաժշտական գործիքադարանի հետաքրքրական օրինակներէն են կրօնա-ծիսական ինքնահունչները¹, որոնցմէ կոչնակները ընդգրկուած են Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ զանազան արարողութիւններու մէջ, անբաժանելի մաս կազմելով եկեղեցական բազմադարեայ ծիսակարգին:

Ինչպէս նշած ենք այլ առիթով² ինքնահունչները հեռու մնացած են մասնագէտներու տեսադաշտէն, այս ձեւով շատ մը բանաւոր նիւթեր անյետադարձ կորստեան մատնուած են:

Անցեալին կոչնակներուն մասին զբաղողները երեք անձնաւորութիւններ եղած են. նախ Մաղաքիա Արք. Օրմանեան³, որ իր «Ծիսական Բառարան»-ին մէջ կ'ակնարկէ նիւթին, երկրորդը՝ Հայր Վարդան Հացունին, որ իր «Պատմութիւն Հայոց Աղօթամատոյցին» ուսումնասիրութեան մէջ կը քննէ պատմական գրաւոր աղբիւրներ, ուր յիշատակուած են այս գործիքները⁴ եւ երրորդը՝ Արամ Քոչարեան, որ իր «Հարկանային եւ շնչական երաժշտական գործիքները Հայաստանում»⁵ գործին մէջ հետաքրքրական տեղեկութիւններ կու տայ:

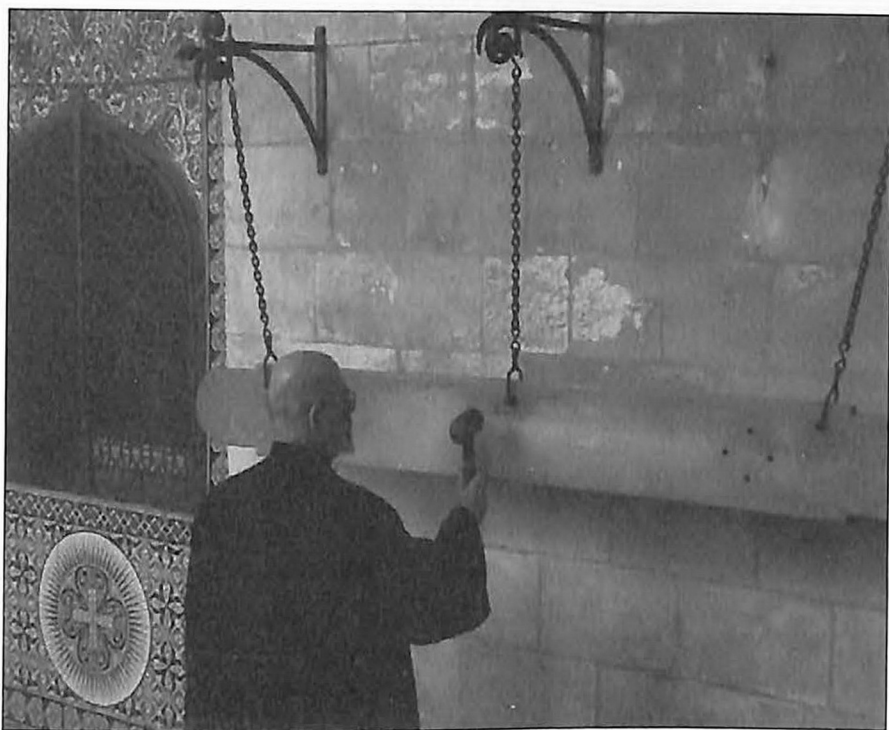
1 ինֆահունչ = idiophone

2 ԿՆԵԱԶԵԱՆ, Զ., Հայկական կրօնա-ծիսական երաժշտական գործիք՝ *Բնորոշում*, ի Էջմիածին, 2000, Օգոստոս, 25:

3 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ. արք., *Ծիսական բառարան* (արեւելահայերէնի վերածրուած), Երեւան, 1992:

4 ՀԱՅՈՒՆԻ, Խ. Վ., *Պատմութիւն Հայոց Աղօթամատոյցին*, ի *Բազմավէպ*, 1965, Յունուար-Մարտ, 14-15:

5 ՔՈՉԱՐԵԱՆ, Ա., *Հարկանային եւ շնչական երաժշտական գործիքները Հայաստանում*, Երեւան, 2008, 62-64: Այս աշխատութիւնը հեղինակի քեկնածուական ատենախօսութիւնն եղած է, զոր պաշտպանած է 1963 թուականին:

Կոչնակհարութեան ժամանակ:
Երուսաղէմի Հայոց Պատրարքարանի փայտէ կոչակը:

Կոչնակները, իրենց բոլոր տարբերակներով, դարեր շարունակ գոյատեւեցին, բայց յանկարծակի 1915-1930 թուականներու ընթացքին անհետացան հայկական կեանքէն: Կոչնակներու անյայտացման հիմնական պատճառն եղաւ հայոց ցեղասպանութիւնը, հայկական բնօրրանի աւերումով: Անշուշտ պէտք է աւելցնել, որ հայ աշխարհը Առաջին Համաշխարհային Պատերազմին զինուորական գործողութիւններու թատերաբեմ ալ դարձաւ, վրայ եկաւ Ռուսաստանի յեղափոխութիւնը, ապա խորհրդայնացումը իր կրօնահալածութեամբ: Անյայտացում բառի գործածութիւնը փոխաբերական իմաստով չէ ըսուած, այլ իր բուն առմամբ: Կոչնակները փայտէ շինուած ըլլալուն, հրոյ ճարակ դարձան եկեղեցիներու կողոպտման ժամանակ, գործածութեամբ նոյնիսկ իբրեւ վառելանիւթ: Պատահական չէ, որ պահպանուած օրինակները կը գտնուին հայ աշխարհէ հեռու տեղեր:

Աստիճանաբար յառաջացաւ Սփիւռքը, ուր վերականգնուեցաւ հայկական էութիւնը, աշխուժացաւ կրօնական կեանքը, կառուցուեցան հարիւրաւոր եկեղեցիներ: Բայց այս եկեղեցիները չունեցան կոչնակներ, այլ միայն զանգակներ, որովհետեւ այս

վերջինները տարածուած էին ամէնուրեք եւ դիւրաւ կարելի էր գնել հիւրընկալող երկիրներուն մէջ: Այս հոլովոյթի արդիւնքն է, որ այսօր, պարզ հայորդի մը, ըլլայ սփիւռքահայ թէ հայաստանցի պատկերացում անգամ չունենայ թէ ինչ է կոչնակ մը:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կոչնակները՝ ժամահար գործիքներու կարգին կը պատկանին: Ունին շատ պարզ կառուցուածք. ընդհանրապէս երկարաւուն փայտէ տաշուած տախտակ մը, կամ երկաթէ ձող մը երկու ծայրերէն կախուած, որ ձայն հանելու համար կը բախեն՝ նոյն նիւթէն պատրաստուած երկու թակերով: Կախուած երկաթը կամ փայտը մօտաւորապէս 0,50մ. մինչեւ 2,50 մ. երկայնութիւն կրնայ ունենալ եւ պէտք է, որ ամուր ու ձայնեղ ըլլայ:

Դժբախտաբար, պատմական իրողութիւններու պատճառաւ, չեն պահպանուած մեծ թիւով կոչնակներ: Մենք կարողացանք ցուցակագրել միայն վեց օրինակ, որոնցմէ չորս հատը Երուսաղէմ կը գտնուին, մին Նոր Զուղա իսկ վեցերորդը Նիւ Եորք: Կոչնակներ կարելի է հանդիպիլ նաեւ Սուրիոյ հիւսիս արեւմտեան չրջաններու քանի մը հայկական գիւղերուն մէջ, որոնց վիճակը չկարողացանք քննել մանրամասնութեամբ:⁶

Այս ուսումնասիրութեան համար, չսահմանափակուեցանք գոյութիւն ունեցող օրինակներով, այլ օգտուեցանք նաեւ տարեց, մեծաւ մասամբ ցեղասպանութենէն վերապրող արեւմտահայերու հաղորդած բանաւոր տեղեկութիւններէն, որոնք մանրամասն կերպով նկարագրեցին գործիքը: Շնորհիւ այս տեղեկութիւններուն, կարողացանք նախ վերականգնել կոչնակներու շատ մը գաւառական / տեղական տարբերակներու բնական տեսքն ու կառուցուածքը, ինչպէս նաեւ իրենց յատուկ օգտագործման առանձնայատկութիւնները:

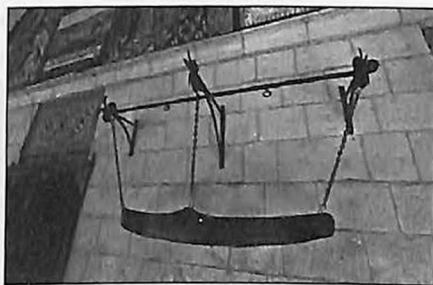
6 Եգակի օրինակ մըն ալ է Արժանթինի, Պուէնոս Այրէս մայրաքաղաքի Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայոց Մայր Տաճարի կոչնակը, որ գտնւելուցաւ այս աշխատութեան հեղինակի նախնականութեամբ եւ Արժանթինահայոց թեմի Առաջնորդ Գիսակ Արք. Մուրատեանի հովանաւորութեամբ: Կոչնակը Երուսաղէմի փայտէ մեծ կոչնակներուն նմանօրինակն է եւ օրինուեցաւ եւ գործածութեան յանձնուեցաւ 1999 թուականի, Կիրակի Օգոստոս 8-ին:

Երուսաղեմի կոչնակները

Երուսաղեմի չորս օրինակները տեղադրուած են՝ երկու հատը Հայոց Պատրիարքարանի մուտքի բակին քովնտի պատերուն վրայ, իսկ միւս երկուքը, Բեթղեհէմի Սուրբ Ծննդեան եկեղեցւոյ մէջ: Երկու տեղերուն զոյգ կոչնակներէն մին փայտէ է, իսկ միւսը մետաղէ:

Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքարանի
փայտէ կոչնակը

Երուսաղեմի Հայոց Պատրիարքարանի
երկաթէ կոչնակը

Բարեբախտաբար, մինչ կոչնակներէն հետք մը անգամ չէ մնացած այլ տեղեր, այս չորս օրինակները գործածական են ըստ հնաւանդ կարգ ու կանոնի: Շնորհիւ Երուսաղեմի Միաբանութեան աւանդապահութեան, այսօր կարելի է շատ մանրամասնութիւններ քաղել կոչնակներուն մասին, թէ գործածութեան պարագաներու, թէ կատարողական եւ թէ կառուցուածքային առանձնայատկութիւններուն մասին. եւ զարմանքով տեսնել, թէ շատ բաներ կը գուգադիպին մեզմէ հազար տարի առաջ գրուած Գրիգոր Նարեկացիի վկայութիւններուն հետ:

Այս կոչնակներէն առաջինը ուղղանկիւնաձեւ երկարաւուն փայտէ տախտակ մըն է, որուն երկայնքը 2,50մ. է եւ լայնքը 24սմ., վերի եւ վարի գուգահեռ կողմերու երկայնքը 2,30մ. է, որոնք կ'աւարտին չորս ուղիղանկիւններ (90°) կազմելով, հազիւ 2սմ. ունեցող ուղղահայեաց հատուածներու հետ: Գործիքը կ'աւարտի կիսաշրջանակաձեւ վերջաւորութեամբ, որ ունի 10սմ. տրամագիծ: Վերի եզերքէն մօտ 8սմ. հեռաւորութեան վրայ տեղադրուած են երեք ծակեր կոչնակը կախելու համար: Մէջտեղին կը գտնուի գործիքին ճիշտ կեդրոնը, ասինքն ծայրերէն 1,25մ. իսկ միւսները կեդրոնէն 1,10մ. հեռաւորութեան վրայ:

Երկրորդը, երկաթէ շինուած եւ թեթեւօրէն դէպի ետեւ կորացած օրինակն է: Գործիքին երկարութիւնը 1,60մ. է եւ լայնքը 11սմ., վերի եզերքէն մօտ 1սմ. հեռաւորութեան վրայ

տեղադրուած են կոչնակը կախելու երկու ծայրերու ծակերը: Մէջտեղինը կը գտնուի գործիքին գրեթէ կեդրոնի եզրագիծէն դէպի վեր բարձրացող 4սմ. ելուստի ծայրը: Գործիքի երեսին վրայ, գրեթէ կեդրոնը, կը նշմարուի խաչի քանդակ մը եւ հայերէն անընթեռնելի արձանագրութիւն մը, հաւանաբար նուիրատուին անունը:

Երրորդը՝ Բեթղէհէմի Սուրբ Ծննդեան եկեղեցւոյ փայտէ կոչնակն է, որ չի տարբերիր նախորդ փայտէ օրինակէն:

Բեթղեհէմի Սուրբ
Ծննդեան եկեղեցու
փայտէ կոչնակը

Իսկ չորրորդը՝ Բեթղէհէմի Սուրբ Ծննդեան եկեղեցւոյ մետաղէ օրինակն է, որ իր չափերով եւ ընդհանուր ձեւով նման է փայտէ կոչնակին, բայց չի նուաժ է երկաթէ:

Երուսաղէմի Միաբանութեան անդամները իրենց առօրեայ խօսակցական հայերէնի մէջ հինէն ի վեր կը գործածեն տախտակ⁷ իբրեւ կոչնակի⁸ անուանում, այս անուան մէջ առկայ է

7 Բանաւոր տեղեկութիւն Գիսակ Արք. Մուրատեանի:

Տե՛ս նաեւ՝ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Թ. արք., Արարողութիւնք Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Տաճարի եւ Սուրբ Տեղեաց մէջ, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին 1995, 22, 26 եւ այլն:

Կոչնակը տախտակ կ'անուանէին նաեւ Սալմաստի Դրիշկ գիւղի բնակիչները: Տեղեկատու՝ N° 26, Յովհաննէս Ղուկասեան, ծնած է 1919-ին Թալփիզ (Հիւսիսային Իրան), բայց մեծցած է Սալմաստի Դրիշկ գիւղը: Հաստատուած Հայաստան:

8 Կոչնակ բառերի ստուգաբանութեան եւ այլ անուանումներու մասին՝ ԿՆԵՍԱԶԵԱՆ, Զ., Հայկական աւանդական ձեռքի կոչնակները, ի Բագմալէպ, 2007, 260-276:

«փայտէ տախտակ» նշանակութիւնը եւ պարզ է, միայն կը գործածուի փայտէ կոչնակներուն համար: Երուսաղէմի մէջ փայտէ կոչնակներուն համար կը գործածուի նաեւ տախտակ-կոչնակ⁹: Ի հակադրութիւն մետաղէ կոչնակներուն երկաթ¹⁰ կ'անուանեն, իսկ տեղ-տեղ մետաղէ-կոչնակ¹¹:

Նոր Զուղայի կոչնակը

Պահպանուած հինգերորդ օրինակը կը գտնուի Նոր Զուղա:

Զարսու Թաղին մէջ, Սուրբ Յովհաննէս եկեղեցիին կից, 1623ին կառուցուած է Սուրբ Կատարինեան Մենաստանը, որ եղած է կուսանաց վանք: Մենաստանի եկեղեցւոյ արեւմտեան մուտքին առջեւ կայ պատշգամ մը, ուր փայտէ գերանէ մը¹² կախուած է փայտէ կոչնակը¹³: Այս օրինակը լաւ պահպանուած է, բայց այժմ անգործածական է, միայն երբեմն-երբեմն զայն կը հնչեցնեն նշանաւոր հիւրեր, հայ ուխտաւորներ կամ զբօսաշրջիկներ:

Նոր Զուղա - Սուրբ Կատարինեան Մենաստան:
Հագուագիւտ հին լուսանկար մը
կոչնակահարութեան պահուն երբ դեռ կը գործէր
կուսանաց վանքը:

9 ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Թ. արք., նշ. աշխ., 100:

10 Բանաւոր տեղեկութիւն Գիսակ Արք. Մուրատեանի:

11 ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ, Թ. արք., անդ:

12 GHOLAMHOSSAYN, A., غلامحسين عربى, *Churches of Iran - کلیسای ایرانى*, (in english and farsi), Isfahan اصفهان 1998, 28.

13 ՄԻՆԱՍԵԱՆ, Լ., Նոր Զուղայի եկեղեցիները, Նոր Զուղա 1992, 107-110:

Այս կոչնակը ուղղանկիւնաձեւ երկայն փայտէ տախտակ մըն է, որուն չորս սուր անկիւնները հեռացուած են ապահովութեան համար. գործիքը փաստօրէն երկարաւուն ութանկիւնի վերածելով: Իր երկու ծայրամասերը, չորսական կլոր անցքերու խումբեր զետեղուած են, այնպէս, որ երկու խաչեր կը ձեւացնեն: Վերի եզերքի ամենամօտիկ երկու ծակերէն կ'անցնին գործիքը կախուած պահող զոյգ շղթաները:

Նոր Զուղայի կոչնակը այժմ անգործածական է, միայն երբեմն գայն կը հնչեցնեն նշանաւոր հիւրեր, հայ ուխտաւորներ կամ զբօսաշրջիկներ:

Նոր Զուղայի կոչնակի ընդհանուր պատկերը, փայտէ գերանէն կախուած (ներկայ վիճակ):

Սուրիոյ հիւսիսային շրջաններու կոչնակները

Սուրիոյ հիւսիսային՝ Թուրքիոյ հետ սահմանամերձ տարածքը եւ մանաւանդ երկրի հիւսիս-արեւմտեան շրջանը, գոյութիւն ունին բոլր մը հայաբնակ գիւղեր եւ ավաններ:

Այս շրջաններու բոլոր եկեղեցիները անցեալին ունեցած են կոչնակներ, որոնցմէ քանի մը օրինակներ մինչեւ այսօր պահպանուած են եւ նոյնիսկ գործածական են: Այս կոչնակները միշտ երկաթէ պատրաստուած են, ընդհանրապէս երկարութիւնը՝ 50-80սմ., լայնութիւնը՝ 12-15սմ. եւ հատութիւնը 1-2սմ.:

Ներկայիս կոչնակ ունի Եագուպիէ գիւղի Սուրբ Աննա Եկեղեցին, որ պատին ամրացուած է: Կոչնակ ունի նաեւ Քեսապի մօտակայ Գարատուրան գիւղի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցին: Կոչնակ ունէր Ճարապլուս գիւղի եկեղեցին, բայց տեղադրուած էր ճիշտ քովը կառուցուած Մեսրոպեան Վարժարանին տանիքը:

Գարատուրանի Սուրբ Ստեփանոս եկեղեցիի կոչնակը

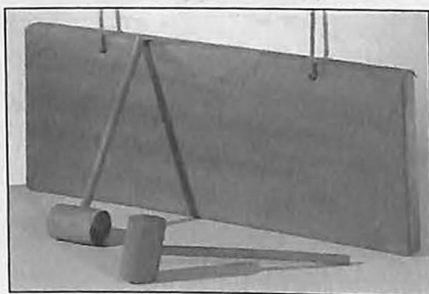
Սուրբ Աննա
եկեղեցիի կոչնակը,
Շագուպիե

Թանգարանային օրինակ մը

Կոչնակի հազուադիւր օրինակ մը պահպանուած է, կոչնակներու բնօրրանէն շատ հեռու՝ Նիւ Եորքի Արուեստի Քաղաքային Թանգարանի մէջ (Metropolitan Museum of Art): Այս օրինակը կը պատկանի John Crosby Brownի երաժշտական գործիքնե-

րու նշանաւոր հաւաքածոյին, որ գոյութիւն ունէր արդէն 1889 թուականին, երբ իբրեւ նուիրատուութիւն յանձնուեցաւ թանգարանին¹⁴:

Թանգարանին այս ցուցանմոյշի սկզբնական հաւաքածոյին մաս կազմելու մասին, գոյութիւն ունին մատչելի երկու արժեքաւոր աղբիւրներ. հաւաքածոյի գրացուցակին հրատարակութիւնը 1901-ին¹⁵ եւ նոյնի վերահրատարակութիւնը 1903-ին¹⁶: Թուականներէն յայտնի է կոչնակին նախաեղեռնեան շրջանէն ըլլալը:

Այս փայտէ ուղղանկիւնաձեւ կոչնակի չափերն են՝ 26x66,7 սմ. իսկ թակերունը՝ 30,5սմ. եւ կը ցուցադրուի Gotchnag վերտառութեամբ իսկ գրացուցակներուն մէջ մատնանշուած է Armenian այսինքն՝ հայկական ըլլալը:

Հետաքրքրական է, որ իբրեւ աշխարհագրական ծագում արձանագրուած է՝ Սուրիա: Գրացուցակներու հրատարակման թուականներուն, ապագայի Սուրիական Պետութեան հողատարածքը կը գտնուէր Օսմանեան Կայսրութեան տիրապետութեան տակ, բաժնուած զանազան վարչական միավորներու՝ վիլայէթներու (Հալէպ, Դամասկոս, Պէյրութ, Տէր-Ջօր): Ուրեմն «Սուրիա» հասկացութիւնը այդ թուականներուն քիչ մը անորոշ է, բայց եթէ նկատի ունենանք, որ Հալէպի վիլայէթին մաս կը կազմէին հիւսիսէն՝ Քիլիս, Այնթապ, Մարաշ, Ջէյթուն, եւ այլն, իսկ հիւսիս-արեւմուտքէն Աղեքսանտրիթ, Անտիոք, Սուէտիա, եւ այլ հայահոծ շրջանները, կրնանք որոշ վստահութեամբ եզրակացնել, որ այս կոչնակի աշխարհագրական ծագումը արեւելեան Կիլիկիան է:

14 Metropolitan Museum of Art. New York, Accession Number: 89.4.2215

15 Catalogue of the Crosby Brown Collection of Musical Instruments: Gallery 27. 1. Metropolitan Museum of Art. I, New York 1901, 79.

16 Catalogue of the Crosby Brown Collection of Musical Instruments: Asia, Gallery 27. 2. Metropolitan Museum of Art. II, New York 1903, 79.

Ջենք կրնար նկատի չունենալ նաեւ Հայէպ քաղաքը իբրեւ հաւանական աշխարհագրական ծագման վայր, իր նախաեղեռնեան նշանակալից հայ բնակչութեամբ:

Տրապիզաձեւ կոչնակ

Նշանաւոր լուսանկարիչ էրմակովի հաւաքածոյին¹⁷ մաս կը կազմէ հագուագիւտ օրինակ մը, ուր կը տեսնենք ժամկոչ մը ձեռքերը թակեր բռնած, կոչնակի մը առջեւ: Կոչնակը իւրայատուկ տրապիզաձեւ վեցանկիւնի մըն է, որուն մօտաւոր չափերն են՝ հիմքը կամ վարի կողմ 70սմ., վերի

կողմ 40սմ., ուղղահայեաց կողմերը 16սմ., դէպի վերի կողմը ուղղուած շեղակի կողմերը 20սմ.: Այս կոչնակը կախուած է վերի կողմի եզերքին մօտ եղած երկու քառակուսի ծակերէն: Աջ ու ձախ ուղղահայեաց կողմերուն եզրին երկուական կլոր ծակեր կան եւ ճիշտ մէջտեղը, վերի եզրին մօտ ուրիշ չորս հատ կլոր ծակեր, խաչ ձեւացնելով: Յայտնի է թէ լուսանկարը Սեւանայ լիճի կղզիին (ներկայիս թերակղզիի վերածուած) վանքին կը պատկանի: Մանաւանդ ժամկոչը «Սեւանայ լիճի Միաբանութիւն» վերնագիրը կրող լուսանկարին մէջն ալ է:

Վասպուրականի ցից-կոչնակը

Ընդհանրապէս ծանօթ երկու տարբերակներէն՝ ձեռքի եւ անշարժ կոչնակներէն զատ գոյութիւն ունեցած է երրորդ, բոլորովին տարբեր ձեւ մը Վասպուրականի մէջ:

17 Ermakov-Armenia 1910, S. Lazzaro, Venezia 1982, photography N° 8.

Այս կոչնակը կը բաղկանար փայտէ երկու տախտակներէ, չուրջ 2մ. երկարութեամբ, 10-15սմ. լայնութեամբ եւ 3սմ. հաստութեամբ:

Երկու տախտակները, երեսները հանդիպակաց՝ քով-քովի, խռուած եւ ամրացուած էին հողի մէջ մօտ 40սմ. խորութեամբ, այսպէս ազատ կը մնար 1,60մ. գետնէն վեր: Միւս կոչնակներուն պէս ա՛յս ալ կը հարուածէին երկու փայտէ թակերով: Ըստ տեղեկատու Բարեղամ Յովնանեանի¹⁸, երբ թակով հարուածէին մէկ կողմը՝ ձայնը կ'ողողուէր դէպի հակառակ կողմը, ուրեմն փոխելով կողմը նաեւ կը փոխուէր արտահանուած ձայնի ուղղութիւնը: Երբ լուսաբացին սկսէր կոչնակահարութիւնը, ժամկոչը փոխն ի փոխ կոչնակի երկու կողմերը կը հարուածէր, որ պէսզի ազդարարութիւնը հաւասարապէս լսուէր գիւղի երկու կողմերը:

Կոչնակի այս տարբերակը կը գործածուէր Հայոց Զորի Խորգոմ գիւղին մէջ եւ տեղադրուած էր եկեղեցիին կից գտնուող գոմի բարձր տանիքին վրայ¹⁹:

Այլ տեսակի կոչնակներ

Վերոյիշեալ կոչնակները, այսինքն Երուսաղէմի, Նոր Զուղայի, Նիւ Եորքի, նաեւ Սուրիոյ հիւսիս արեւմտեան շրջաններու կոչնակները, կրնանք անուանել դասական կոչնակներ: Ասոնցմէ կ'առանձնանան շարք մը օրինակներ, որոնց արտաքին ձեւը չափազանց տարբեր է դասական անուանուածներէն:

Յեղասպանութենէն վերապրող, մարաշցի Լուսինէ Շատարեւեանի շնորհիւ, տեղեկացանք հազուագիւտ օրինակի մը գոյութեան մասին՝ փայտէ կլոր կոչնակի մը մասին է, որ պատուած էր անասունի ստամոքսին մաշկով²⁰:

18 Տեղեկատու N° 38, Բարեղամ Յովնանեան, ծնած 1900-ին, Հայոց Զորի Խորգոմ գիւղը (Վասպուրական), դուրս եկած 1915-ին: Հաստատուած Հայաստան:

19 Անցեալիմ գիւղական տուները եւ այլ շինութիւններ ունեցած են բարդ կառուցուած ծածկոյթ: Իրարայայտորդ գանազան միւսերը (փայտ, յարդ, եղէգ, եւ այլն) կ'աւարտէին անջրանցիկ հողէ հաստ շերտով:

20 Տեղեկատու N° 42 Arg. Լուսինէ Շատարեւեան, ծնած 1908-ին, Մարաշ քաղաքի մէջ: Հաստատուած Արժանքին:

Այսպիսի կլոր, երկաթե կոչնակ մը կը գտնուէր Ատանա Քեմփին մէջ, եկեղեցւոյ դուռը, շղթայով կախուած զոր կը բաղ-
խէին մուրճով: Տրամագիծը մօտ 30սմ. էր եւ երկու շղթանե-
րով²¹ գերանէ մը կախուած էր:

Ըստ Արսէն Թորոսեանի՝ Եօզղաթի Պուրուն Քըշլա գիւղին
մէջ, իբրեւ կոչնակ կը գործածէին պրոնզէ եռանկիւն մը, զոր
կը հնչեցնէին եկեղեցւոյ բակը, ձեռքէն կախուած²²:

ԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Խոր անցեալէն սկսած՝ կոչնակները հնչեցնելու պարտակա-
նութիւնը յանձնուած է ժամկոչներուն, որոնք կը հետեւէին հնչ-
ման որոշ կարգի մը, որ կարելի է ամփոփել հետեւեալ ձեւով՝

1. կոչնակահարութեան գործողութիւնները կը սկսէին
մօտաւորապէս առաւօտեան ժամը հինգին,
2. ժամկոչը նախ կը խաչակնէր,
3. յետոյ կոչնակը կը հնչեցնէր երեք անգամ,
4. որմէ յետոյ կը սկսէր բուն կոչնակահարութիւնը,
5. վերջաւորութեան կոչնակը կը հնչեցնէր նորէն երեք անգամ:

Հնչեցման այս կարգը, առանց նկատելի մեծ տարբերու-
թեան, պահպանուած է ցայսօր Երուսաղէմի Հայոց Միաբանու-
թեան կողմէ:

Երբ կոչնակը մեծ չափեր ունենար կրնային զայն հարուա-
ծել երկու հոգի: Այսպէս, երբ հնչեցնողները երկու հոգի ըլլա-
յին, մէկը կը կանգնէր կոչնակին աջ կողմը, իսկ միւսը ձախ
կողմը ու հերթով համաչափ կը հարկանէին գործիքը: Ուրիշ
տարբերակ մըն էր այն, երբ մէկը կը կանգնէր կոչնակին դիմա-
ցը, իսկ միւսը ետեւը:²³

21 Տեղեկատու N° 30 Arg. Աղաւնի Պօղոսեան, ծնած 1908-ին, Ատանա վի-
լայէթի Խարմըլը գիւղը, դուրս եկած 1915-ին: Հաստատուած Արժանքին:
Ատանա Քեմփը ցեղասպանութենէն վերապրողներու մամբար մըն էր
(Պէյրութ, Լիբանան):

22 Տեղեկատու N° 7 Uruguay - Արսէն Թորոսեան ծնած 1912-ին, Եօզղաթի
Պուրուն Քըշլա գիւղը: Հաստատուած Ուրուկուայ 1928-ին:

23 Տե՛ս Նոր Զուլայի Կատարինեան Մեմաստանի հին լուսանկարները:

Ըստ տարածուած դարաւոր աւանդութեան, երբ հաւատացեալները՝ թէ՛ աշխարհական եւ թէ՛ հոգեւորական լսեն կոչնակին հարուածները, պէտք է խաչակնքեն: Նարեկացին այսպէս կը սահմանէ զայս՝ «... յիշատակ մեծ տեառնագրութեան յերեսս կերպիս Հոգւովդ սրբով գնշան խաչիդ»²⁴:

Կոչնակահարութեան սկիզբի եւ վերջաւորութեան երեք հարուածները Սուրբ Երրորդութիւնը կը խորհրդանշեն: Նարեկացին այսպէս կ'արտայայտուի այս մասին. «... Ընդ Երրորդութեանդ գծագրութիւն գկապ երեքկիմ իմ վնասակարիմ ի կատարածիմ սովիմ կրկնեցեր»²⁵: Այսինքն՝ ժամահարութեան սկիզբի երեք կոփումները վերջն ալ կրկնելով, Երրորդութեան խորհուրդին նշանակութիւնը հասկցուցիր ինծի:

Գրիգոր Սկեւռացին ալ, ԺԲ. դարուն, նոյնը կը հաստատէ՝ թէ խաչակնքելու մասին եւ թէ նշանակութեան.

«... Յորժամ հոգեւոր փողն հարկանի եւ դու արթնանաս, իսկ եւ իսկ կմեա գեղգ նշանաւ խաչին՝ յիշելով գԱմե-նասուրբ Երրորդութիւնն: ...եւ յարուցել՝ աղօթելով երթիցես ի տեղի աղօթիցս»²⁶:

Կոչնակները կը հարուածէին մուրճի նմանող կամ ծայրը գնդաձեւ գլխով գործիքով՝ թակով. այս անուանումը տարածուած էր ամէնուրեք նոյնիսկ գրական հայերէնի մէջ եւ կը ծագի գրաբարի թակն ձեւէն: Աճառեան կը նշէ ուրիշ երկու օրինակներ եւս՝ թակաղ «կոչնակի թակ» եւ թակաղակ «կոչնակի փոքր թակ»:

Մեր հաւաքած բանաւոր նիւթերը կ'ապացուցեն, թէ Վասպուրականի որոշ շրջաններ՝ ինչպէս Արտամետ, Շատախ (Ճնուկ, Սիվտիկ գիւղերը), Հայոց Զոր (Հնդաստան, Կեմ, Խորզոմ գիւղերը) կը գործածէին օթակ բարբառային ձեւը, զոր արձանագրած է Աճառեան ընդհանուր «Վան» անուան տակ: Ան կ'աւելցնէ նաեւ, որ օթակ կը գործածուէր Մակուի, Ոգմի եւ Սալմաստի մէջ իսկ Ագուլիսի մէջ կը հնչէին թօկ:

24 ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Մատեան Ողբերգութեան, ՏՐԱՊԻԶՈՆՑԻ (ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ) Գ. եպս. (քմագիր եւ աշխարհաբար թրգմ.), Պուէնոս Այրես, Արժանքիմ 1948, 244:

25 Նոյն:

26 ՀԱՅՈՒՆԻ, Է. Վ., Աշխ., 15:

Գրական հայերենի մէջ որոշ ժամանակ գործածուած է նաեւ քաթ²⁷:

Անշարժ կոչնակները կը հարուածէին՝ երկու թակերով, որոնք պատրաստուած էին կոչնակի նիւթէն, այսինքն, երբ կոչնակը փայտէ էր՝ թակերն ալ փայտէ էին, իսկ եթէ կոչնակը երկաթ էր նոյնպէս թակերն ալ երկաթէ էին: Այսպէս է նաեւ ներկայիս Երուսաղէմի գործածական չորս կոչնակներու թակերը:

Թակերուն երկու հատ ըլլալը կը նշէ արդէն Գրիգոր Նարեկացին՝ «յըմդոստ զարկուած երկուց միջնորդաց»²⁸, այսպէս ալ նկարագրած են մեր կողմէ հարցաքննուած բոլոր տեղեկատուները: Վերջին երեք տասնամեակներուն, Երուսաղէմի կոչնակները թէեւ երկու թակեր ունենալէ չեն դադրած, բայց անբացատրելիօրէն հարուածելու ժամանակ միաբանները կ'օգտագործեն միայն մէկ հատ:

ԿՈԶՆԱԿՆԵՐՈՒ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

«Օմարի Պայմանագիրը»

Կոչնակները հայկական եկեղեցւոյ մաս կազմած են ի սկզբբանէ, իբրեւ եկեղեցական արարողութեան հրաւիրելու միջոցներ, բայց անոնց վրայ ազդած են նաեւ օտարածին ազդակներ:

Արաբական խալիֆայութեան ծաւալման շրջանին, 717 թուականին ուժի մէջ մտաւ «Օմարի Պայմանագիրը» որ կը կարգաւորէր մահմետականներուն կողմէ գրաւեալ տարածքներու քրիստոնեաներուն նիստ ու կացը, պարտականութիւնները, եւ այլն թէեւ այս պայմանագիրը սկզբնական շրջանին միայն Սուրիոյ քրիստոնեաներուն կը վերաբերէր, յետագային դարձաւ օրինաչափ, ընդհանրանալով բոլոր գրաւուած երկիրներու քրիստոնեաներուն համար: Աստիճանաբար «Օմարի Պայմանագիրը» որդեգրուեցաւ բոլոր մահմետական պետութիւններու կողմէ, որոնք գործադրեցին զայն իրենց կողմէ նուաճուած այլեւայլ քրիստոնէաբնակ երկիրներու մէջ գրեթէ մինչեւ ի. դարու սկիզբը:

27 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ. արբ., նշ. աշխ., 94:

28 ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, նշ. աշխ., 343:

Պայմանագրի 13րդ կէտը կը վերաբերի զանգակներու գործածութեան:

«13.- ... Մենք մեր եկեղեցիներուն մէջ պիտի գործածենք միայն [փայտէ] ժամահարներ շատ մեղմօրէն: ...» կը համաձայնին քրիստոնեաները:

Այս սահմանափակումը կը բխի մահմետականներու ըմբռնումէն: Անոնց մօտ զանգակները սատանայական երաժշտական գործիք կը նկատուին²⁹:

Հայկական հողի վրայ այս արգելքը գործադրուած է սկսելով Արաբական իսլամացութեան գրաւման շրջանէն մինչեւ Պարսկական եւ Օսմանեան Կայսրութեան ժամանակները, այսինքն՝ մինչեւ Մեծ Եղեռնի օրերը: Տարբերութիւնը մէկ ժամանակաշրջանէն միւսը պարզապէս օրէնքի գործադրման խստութեան աստիճանին մէջ կը կայանայ: Ակնյայտ է, որ հայկական բազմաթիւ եկեղեցիներու շէնքերը համալրուած են զանգակատուներով, կառուցուած Պարսկական եւ Օսմանեան տիրապետութեան շրջանին, օրինակ՝ Էջմիածինին՝ 1653/58ին, Աղթամարին՝ 1763ին, եւ այլն: Ասիկա ցոյց կու տայ, թէ կարգ մը նշանաւոր տեղեր մասնաւոր արտօնութիւններ վայելած են, այսուամենայնիւ զանգերու արգելքը համընդհանուր բնոյթ կը կրէր:

Այսպէս զանգակներու արգելքով՝ փայտաշէն կոչնակները կը տարածուին ազատօրէն, կը հաստատուի ծիսական կարգ, կ'արմատաւորուի աւանդութիւն, կ'առաջանան տեղական / գաւառական երեւոյթներ:

29 Հետաքրքրական են հետեւեալ զանգակները արհամարհող արաբական հիմ աղբիւրները՝

ա) Abu Huraira reported Allah's Messenger as saying: *"Angels do not accompany the travelers who have with them a dog and a bell"*. Source - Sahih Muslim Book 024, No. 5277.

բ) Abu Huraira reported Allah's Messenger as saying: *"The bell is the musical instrument of the Satan (شیطان - Shaytān)"*. Source: Sahih Muslim Book 024, No. 5279.

գ) Narrated Umar ibn al-Khattab: Ibn az-Zubayr told that a woman client of theirs took az-Zubayr's daughter to Umar ibn al-Khattab wearing bells on her legs. Umar cut them off and said that he had heard the Apostle of Allah say: *"There is a devil along with each bell"*. Source - Sunan Abu-Dawud Book 34, No. 4218.

Ձեռքի կոչնակները³⁰

Կոչնակները երկու տարբերակներ ունեցած են՝ անշարժ կոչնակներ եւ ձեռքի կոչնակներ։ Անշարժ կոչնակները՝ իրենց չափերու պատճառով անփոխադրելի են, ուստի կոչնակահարութիւնը կը կատարուի տեղնուտեղը։ Իսկ ձեռքի կոչնակները, որ այժմ անգործածութեան մատնուած են՝ ժամկոչները ձեռքի վրայ տանելով կը հնչեցնէին։ Առաւօտ կանուխ կը շրջէին փողոցէ փողոց եւ ձեռնակոչնակի հարուածներով ու զանազան երգերով ժողովուրդին կ'ազդարարէին ժամերգութեան սկզբնաւորութիւնն եւ կը հրաւիրէին եկեղեցական արարողութեան³¹։

Ազգային հերոս Արամ Մանուկեան, 1900 թուականին կը գտնուէր Վան քաղաքի մէջ, ուր իր օրագրին մէջ արձանագրած է՝

«Թուրքիայում քրիստոնէայ հաւատացեալներին եկեղեցի հրաւիրելու համար զանգակ գործածելու իրաւունք չկար այլ կոչնակ էին զարնում, որի ձայնը թոյլ է եւ մնում է նոյն փողոցի մէջ։ Այս ոչինչ. տարօրինակն այն էր, որ կոչնակ զարնողը ամուր գարկում էր ե՛ւ բոլոր դռները ժողովրդին արթնցնելու, ե՛ւ ժամ հրաւիրելու համար։

Ինձ համար աւելի տարօրինակ էր ժամհարի երգը կոչնակի հետ։ Եւ ի՛նչ անոյշ երգում էր ինչ-որ եկեղեցական մեղեդի այս գիշերային լուսեան մէջ, Այգեստան ծառախիտ ու մութ փողոցներում, որոնց լուսեանը խանգարում են միմիայն առուների վազող բոխաշարժները... Մարդու վրայ կրօնական ջերմեռանդութիւն է իջնում։ Երգը երկար վայելելու համար մեր քայլերը դանդաղեցնում ենք։ Խեղճ ժամհարը մեզ չի տեսնում եւ մեր քայլերի ձայնը անկարող է լսել, այնքա՛ն զգոյշ ենք քայլում»³²։

Կոչնակ - զանգակ մրցակցութիւն

Ձանգակներու որդեգրումով կոչնակները գործածուելէ չդադրեցան այլ սահմանուեցան օգտագործման տարբեր առիթներու։

30 ԿՆԵԱԶԵԱՆ, Զ., Հայկական աւանդական ձեռքի կոչնակները, Ի Բազմա-վէպ, 2007, 260-276։

31 ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Մ. արք., նշ. աշխ., 94։

32 Արամը, Պէյրուք 1969, 230։

Տաթեւացիի ժամանակ տարբերակուած էին զանգակներու եւ կոչնակներու գործածութիւնը՝ «ի տարեմուտս եւ ի տօնս գլխաւորս, հնչեմք զգանկակս», կամ «հնչումն զանկակացն ի տօնս տեւումնականս եւ յերեւելիս»³³։ Կը հետեւի որ սոսկ օրերուն կը կիրարկուէր կոչնակը միայն, Տաթեւացին կը յիշատակէ խորհուրդը «Ժամահարին՝ որ հանապազ հնչէ յականջս մեր»³⁴։

Հացունին կը նշէ թէ Մաքենեաց խրատները կը յիշեն Փառք ի բարձունս երգը՝ «ի հանդիսի աւուրն ժամահարաւ»³⁵։ Այս կը փաստուի Այնթապի հայերուն առօրեայ խօսակցական լեզուին մէջ իսկ պահպանուած՝ «Փարսը փարսում կոչնակ(ը)» - «Փառք ի բարձունսի կոչնակ»³⁶ արտայայտութիւնը («Parsi parsum goçnağ»)։

Տեղական՝ գաւառական երեսոյթներ

Պարզ է որ դարերու ընթացքին յառաջացած են զուտ տեղական գործածութեան տարբերակներ, օրինակ Վանի մէջ առօրեայ կոչնակահարութիւնը կը տեւէր 10 վայրկեան, մինչդեռ տարուայ երկու խիման արարողութիւններէ առաջ, գրեթէ մէկ ժամ։

«Կուշօյի Քեաչալ թէւ մուգողներու խումբին ընկերացած միշտ փող փչելով զբաղուած էր, քայց փոքր եւ մեծ զատիկն իր խթան օրերուն փնտռուած անձն էր։ Վանի մէջ սովորութիւն էր, որ խթան երեկոյ, ժամասացութիւն սկսելէն առաջ, ժողովուրդը եկեղեցի հրաւիրելու համար, եկեղեցւոյ կոչնակը սովորականէն աւելի երկար եւ անընդհատ զարնել, փոխանակ տասը վայրկեանին։ Կուշօյի Քեաչալ ուներ այդ մասնագիտութիւնն ու բազուկներու ուժը։ Նա տախտակէ երկու թակոցներ ձեռքին, կը զարներ կոչնակին արագ-արագ, առանց ընդհատումի (գրեթէ մէկ ժամ) եւ առանց յոգնելու։ Տեսայ զինք խթան օր մը, թէ ինչպէս կոչնակը զարնելէ յետոյ սանկ յաղթականի հովեր առած, գոհ ու ուրախ Արարք եկեղեցւոյ տանիքէն վար իջաւ, մեզ՝ փոքրերուս զարմամբ եւ հիացում առեւելով»³⁷։

33 ՀԱՅՈՒՆԻ, Է. Վ., Զ2. աշխ., 14, 15։

34 Նոյն։

35 ՀԱՅՈՒՆԻ, Է. Վ., Զ2. աշխ., 14։

36 ՍԱՐԱՖԵԱՆ, Գ. Ա., Պատմութիւն Անթապի Հայոց, Բ., Լոս Անճելըս 1953, 377։

37 ՏԷՐ-ՄԿՐՏԶԵԱՆ, Ե., Վանեցոց հարսանիքը, Հայ ազգագրութիւն եւ քանակաւորութիւն, Ա., Երեւան 1970, 171։

Նոյնպէս Վանի մէջ կանուխ առաւօտեան կոչնակահարութիւնը ժամանակի ընթացքին ստացած է զուտ տեղական իմաստաւորում եւ անուն՝ «գողի կոչնակ»:

«Յաճախ, արշալոյսը բացուելուն մօտ, երբ զինուած խումբով մը կ'անցնէինք փողոցէ մը ժամխրի կեանք եր. գետու (գողի) կոչնակը արդէն զարնուած կը լինէր, որմէ յետոյ, ժամհարը երկերես կոչնակը ձեռքին, փայտէ օթակով մը համաչափ զարկերով դռները կը ծեծէր՝ քաղցրամրմունջ շարական մը բերնին, որ կը վերջանար.

– Պարի լուսի՛, ժամ խրամեցէ՛ք – հրաւերով:

Այդ ժամին էր, որ տանտիկիները բարկ թոնիրի մէջ թագա հաց կը թխէին. հացի անուշ հոտը թաղին մէջէն կը սահէր:

– Ժամխար աղպէ՞ր, կը կանչէր մայրիկը, հրամէ՛, թագա խաց կէ:

Գետու ժամը աւանդական սովորոյթ մըն էր: Դեռ լոյսը չբացուած՝ եկեղեցիի տանիքէն կոչնակը կը զարնուէր, հաւանաբար, փախցնելու համար գողերը եւ չարագործները եւ իմացնելու, որ ամէնքը արթուն են արդէն եւ լուսաբաց է»³⁸:

Ուրիշ օրինակ մը՝

«Դեռ էսօր էլ լաւ կը յիշեմ՝
 'Կեողու կոչնակ', որ զարնէին, -
 Ժամկոչ Լօրթոն կոչնակ ձեռին
 Ամէն դուռի որ կը հասներ,
 Մամիկներին ժամ կը կանչէր,
 Ու քի տակ խոպոտ ձեռով
 Սուրբ շարական կը մրոմրոէր՝
 «Արեգակն արդար...»³⁹

Մահ ազդարարող կոչնակահարութիւն

Կոչնակահարութեամբ նաեւ լուրը կը տարածուէր, որ մահ մը տեղի ունեցած է: Այս պարագաներուն կը գործադրուէր այլ յաջորդականութիւն որ արմատականօրէն կը տարբերէր այլ ձեւերէ: Մահ

38 ՓԱՓԱՋԵԱՆ, Վ., *Իմ յուշերը*, Ա., Պոսքըն 1950, 204-205:

39 ՄՐՏԻԿԵԱՆ, Շ., *Վանի ժողովրդական սովորոյթներ եւ պատկերներ*, Պէյրութ 1966, 43: Հեղինակը օգտագործած է արեւելահայերէնի տառադարձութիւնը, որով կը տարբերի նախորդ մէջբերուած հատուածէն: Վանեցիները *գող* բառը կ'արտասանէին *գէօղ* այսինքն *kōgh*, դասական արեւելահայերէնի տարադարձութեամբ *կեող*:

գուժող կոչնակահարութեան կառուցուածքը բաղկացած էր երեք համաչափ զարկերէ, որոնց կը հետեւէր քիչ մը երկար լռութիւն, յետոյ նորէն երեք համաչափ հարուածներ եւ նորէն երկար լռութիւն եւ այսպէս բաւական ժամանակ:

Այս կառուցուածքը ունէր Սուրբիոյ հիւսիս-արեւմտեան, Կարկեմիշ (Ճարապլուս) գիւղի մահ ազդարարող զարկը⁴⁰.

Մահ ազդարարող այս ձեւը տարածուած էր այլ տեղեր ալ, ուստի կարելի է ենթադրել որ համընդհանուր բնոյթ ունեցած է:

Օրինակ, Սեբաստիոյ Կովտուն գիւղին մէջ՝

«Գիւղիմ կոչնակը կը հնչէր հատիկ-հատիկ: Երեւ հարուած մէկ անգամէն: Անոր ձայնէն՝ կ'իմանային թէ մարդ է մեռած»⁴¹:

Դպրոց կանչող կոչնակահարութիւն

Տարածուած իրողութիւն մըն եղած է որ հայկական դպրոցները շինուած ըլլան եկեղեցիներու կից, մանաւանդ գիւղական շրջանները: Այս պարագաներուն, կոչնակահարութիւնը ծառայած է ազդարարելու համար թէ՛ աշակերտութիւնը պէտք է շտապէ դպրոց որովհետեւ օրուան դասերը սկսելու են:

Օրինակ, վերոյիշեալ Կարկեմիշ (Ճարապլուս) գիւղի դպրոց կանչելու ձեւը, չընդհատող, իրերայաջորդ արագ զարկերու շարան մըն էր⁴²:

Փայտէ եւ երկաթէ գոյգ կոչնակներու երեսոյթը

Ընդհանուր սովորութիւն եղած է, որ հայկական եկեղեցիները, մատուռները եւ վանքերն ունենան մէկ հատ տախտակէ կոչնակ, որ յետոյ շատ մը տեղեր՝ այս փայտեայ կոչնակը փոխուեցաւ երկաթէ կոչնակի, իսկ յետագային որոշ տեղեր փոխարինուեցան զանգակներով:

40 Տեղեկատու N° 50 Arg., Պետրոս Համեամ, ծնած Սուրբիոյ Ճարապլուս (Կարկեմիշ) գիւղը, 1933ին: 1970 թուականէն հաստատուած Պուէնոս Այրէս, Արժանքիմ, մահացած 2012ն:

41 ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ, Վ., *Գիւղաշխարհ*, Հրատարակութիւն Կովտունի վերաշինաց Միութեան, Փարիզ 1927, 182:

42 Տեղեկատու N° 50 Arg., Պետրոս Համեամ: Տե՛ս մէջբերում 40:

Ինչպես նշած ենք, Երուսաղէմի մէջ չորս հատ կոչնակներ կան երկու հատը՝ Հայոց Պատրիարքարանի մուտքի բակին մէջ, իսկ միւս երկուքը, Բեթղեհէմի Սուրբ Ծննդեան եկեղեցւոյ մէջ։ Երկու տեղերուն զոյգ կոչնակներէն մին փայտէ է, իսկ միւսը մետաղէ։ Այս երեւոյթի մասին, որեւէ բացատրութիւն չենք գտած եւ սկզբնապէս կարելի է ենթադրել, որ պարզապէս կը գտնուիք զուտ սաղիմահայ ականդութեան մը առջեւ։ Նոյնիսկ Պատրիարքարանի ու Բեթղեհէմի զոյգ կոչնակներուն գոյութիւնը կարելի է վերագրել երկու տեղերը, նոյն իշխանութեան տնօրինման ենթարկուած ըլլալու իրողութեան։ Բայց մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին որոշ նիւթերու հանդիպեցանք, որոնք կը փաստեն, որ ուրիշ շրջաններ ալ ունեցած են նոյն սովորութիւնը։

Օրինակ՝ Այնթապի նկարագրութիւն մը նախաեղեռնեան ժամանակներէն.

«Այնթապի հիմ դարպասը կամ Առաջնորդարանը կը գտնուէր Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ հիւսիսային արտաքին դրան վրայ, երկարակամի շէմքի մը երկրորդ յարկին մէջ, որ լիվանով եւ չորս սեմեակներով կոկիկ եւ փառաւոր (այն ատենուան համար) պալատի կը նմանէր։

Լիվանի⁴³ մէջ, արեւելեան կողմ, պատին վրայ կախուած էին երկաթէ եւ փայտէ կոչնակներ, երկու հատ, եւ գիլ ձայնով, որ կը հասներ քաղաքին հեռաւոր անկիւնները։ Փայտն ալ տախտակածու էր, լայն, շատ հնչուն ձայնով։»⁴⁴

Լեռնային Կիլիկիոյ արծուաբոյն Զէյթունն ալ ունեցած է զոյգ կոչնակներու սովորութիւնը.

«Աֆաղաղի ձայնին հետ սկսան դողանջել երկաթէ ու փայտէ կրկին կոչնակները. այդ էր արդէն, արթնցամբ ամենքս ալ, տունը բոլոր շարժման մէջ էր. եկեղեցւոյն ուղին բռնեցինք մեծ ու պզտիկ, սառած փողոցներէն անցնելով ու գիշերուան

43 Ըստ Այնթապի խօսակցական լեզուին՝ *դարպաս* կը կոչէին Առաջնորդարանին իսկ *լիվան* (թրք. *kyvan*, պարսկերէնէն *چوبان* - *eyvān*) աւանդական հայկական տուներու բաղկացուցիչ մաս՝ սիւններու կամ երկու պատերու վրայ կամարակապ կամ տանիքով շինուած, առջեւը բաց, որ կը ծառայէ իբր սեմեակներու նախագաւիթ ու միանգամայն իբր օդասուն համգտարան օրում միջոցին։

44 ՍՍՐՍՖՅԵՍՆ, Գ. Ա., *Պատմութիւն Անթէպի Հայոց, Ա.*, Լոս Անճելըս 1953, 15։

կծու ցուրտը ծաղրելով. եկեղեցւոյն գաւիթն ասեղ ձգելու տեղ չէր մնացեր. հաւատացեալ քաղմութիւնը խոնուած էր հոն»⁴⁵:

Դժբախտաբար՝ ոչ մէկ խօսք երկու կոչնակներ ունենալու պատճառներու մասին, նոյնպէս ոչ մէկ խօսք մին փայտ ըլլալու, իսկ միւսը մետաղեայ: Բայց երեւոյթը կը մնայ երեւոյթ, սպասելով ապագայ մեկնաբանման:

Կոչնակի կախարանը

Կոչնակը սովորաբար կը կախէին եկեղեցւոյ մուտքին մօտակայ պատերուն վրայ կամ տանիքին վրայ կամ ալ եկեղեցական շէնքի մօտակայքը գտնուող բացօթեայ տեղ մը, որպէսզի ձայնը տարածուէր:

Երբ կոչնակը եկեղեցիին պատերուն վրայ ամրացուած չըլլար այլ մօտակայ որեւէ տեղ, անպայման փայտէ շինուած յատուկ կախարանէ մը կախուած կ'ըլլար: Այս յատուկ կախարանը բաղկացած կ'ըլլար երկու հատ գետնին ուղահայեաց ամրացած փայտէ սիւներէ, որոնց վերի ծայրերը կը միանային գետնին զուգահեռ երրորդ փայտով մը: Այս կախարանի ձեւը կարելի է բաղդատել դրան մը շրջանակին՝ երկու կշտանոցներով եւ բարաւորով: Անշուշտ գետնին ամրացած սիւներուն հեռաւորութիւնը մէկզմէկէ, պայմանաւորուած կ'ըլլար կոչնակին երկարութենէն:

Երկաթէ կոչնակները ընդհանրապէս աւելի փոքր չափեր ունեցած են եւ համապատասխանաբար աւելի փոքր կախարաններ: Այսպիսի կոչնակները կախուած են հազիւ գետնէն 1մ. բարձրութեան: Կախարաններն ալ սովորականէն աւելի ցած շինութիւններ եղած են, այս հանգամանքը կը ստիպէր կոչնակը հնչեցնողին ծռիլ եւ կկուզ դիրքով հարուածել զայն⁴⁶: Այս ձեւի կոչնակները աւելի շատ տարածուած են Կիլիկիոյ եւ Սուրիոյ հիւսիս արեւմտեան շրջաններու մէջ:

Հազուադէպ հանդիպած ենք կախարաններու՝ բաղկացած միայն երկու գետնին ամրացած սիւներէ: Այսպիսի գեղեցիկ օրինակ մըն էր Խարբերդի՝ Հապուսի գիւղինը, որ պրոնդէ շինուած էր, մօտաւորապէս 0,70սմ. երկարութեամբ եւ 0,15սմ. բարձրու-

45 Զէյթունի պատմագիրք, Պուէնս Այրէս 1960, 450:

46 Տեղեկատու N° 50 Arg., Պետրոս Համեան: Տե՛ս մէջբերում 40:

Թեամբ⁴⁷։ Ուրիշ նոյնանման օրինակ մը կը գտնուէր Կիւրիւնի մէջ՝ երկաթէ շինուած, մօտ 0,50մ. երկարութեամբ եւ 10սմ. բարձրութեամբ⁴⁸։ Նաեւ Ղօյախ գիւղի եկեղեցիին բակը նախորդին չափերով եւ նոյնպէս երկաթէ շինուած⁴⁹։

Տարածուած սովորութիւն մը եղած է կոչնակները կախել շղթաներէ, ինչ որ գործադրուած է ամէնուրեք։

ԳՐԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ

Ինչպէս նշեցինք սկիզբը, Հայր Վարդան Հացունին իր Պատմութիւն Հայոց Աղօթաւատոյցիմ ուսումնասիրութեան մէջ քննած է պատմական գրաւոր աղբիւրները, ուր յիշատակուած են այս գործիքները։ Ան կը նշէ զանազան հեղինակներ, սկսելով կոչնակներու գործածութիւնը վկայող ամենավաղ պահպանուած յիշատակութիւնը՝ է. դարու «ազդարարութիւն ժամահարին» Յովհան Օձնեցիի։ Նաեւ կը յիշատակուին Գրիգոր Տաթեւացի, Գրիգոր Սկեւռացի, Գրիգոր Նարեկացի եւ այլն, որոնք բոլորն ալ օգտագործած ենք այս աշխատութեան եւ ձեռքի կոչնակներու մասին մեր նախորդ ուսումնասիրութեան մէջ։

Այլ է Նարեկացիի պարագան։ Գրիգոր Նարեկացին իր Մատեան Ողբերգութեան մէջ մէկ ընդարձակ գլուխ՝ Բան ՂԲ. նուիրած է կոչնակին, որու վերնագիրն է. «Ի փայտն երջանիկ քարերաստութեան ժամահարին խորհրդածութեան, աղաչանս եդեալ ընդ կերպարանս քարգմանութեան»⁵⁰։ Այս գրութիւնը կոչնակի մասին շատ տեղեկութիւններ կը պարունակէ՝ գործածութեան, նշանակութեան, խորհուրդի եւ այլն։

47 Տեղեկատու N° 36 Arg., Արամ Գասապեան, ծնած 1907-ին Հապուսի, Խարքերդ։ Հաստատուած Արժանքին։

48 Տեղեկատու N° 28 Arg., Մանուկ Ափարեան, ծնած Կիւրիւն 1898-ին։ Հաստատուած Արժանքին։

49 Տեղեկատու N° 8 Ա. եւ Բ (Uruguay), Աւետիք Փամպուգեան, ծնած 1908-ին եւ Փանոս Յակոբեան ծնած 1909-ին։ Ղօյախ գիւղը կը գտնուէր Տիւրքիոյ լերան քով Խարնէն (Harunie) կէս ժամ հեռաւորութեան։ Նրկուքն ալ դուրս եկած են 1920-ին եւ հաստատուած Ուրուկուայ։

50 Նարեկ աղօթից, ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ, հ. Գ., (աշխտ.), Ս. Ղազար, Վեմետիկ 1859, 474։

Նարեկացին արդէն ժ. դարուն այս հարուածային ինքնահունչը իբր երաժշտական գործիք նկատած է, բաղդատելով զայն իր շրջակայքի ինն երաժշտական գործիքներու հետ՝ աւագափող, փող եղջերեայ, զանգակ, սաղմոսարան, ջութակ, տալիդ, բամբիռն, ջնար եւ սրինգ։ Շարունակելով, կոչնակին հնչիւնները կը նմանեցնէ «...ձայնի հրեշտակին...» այսինքն հրեշտակային երգեցողութեան, «... հաւուն կոչմամբ...» այսինքն թռչուններու դայլայլին եւ վերջապէս կոչնակին համար կ'օգտագործէ «... նուագարան...» եզրը այսինքն «երաժշտական գործիք» կ'անուանէ զայն։

Ամփոփելով կ'ունենանք հետեւեալ պատկերը՝

Բան ՂԲ.

Դ. "... փող եղջերեայ ..."

Է. "... աւագափող ..."

Ը. "... զանգակ..."

Ը. "... սաղմոսարան..."

Ը. "... ջութակ..."

Ը. "... բամբիռն..."

Ը. "... տալիդ..."

Ը. "... սրինգ..."

Թ. "... ջնար..."

Ը. "... ձայնի հրեշտակին ..."

Ը. "... հաւուն կոչմամբ ..."

Ը. "... նուագարան ..."

ԿՈԶՆԱԿԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՕԾՄԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ

Ըստ աւանդութեան, կոչնակի տախտակը խորհրդանիշն է խաչափայտի՝ ուր զոհուեցաւ Յիսուս Քրիստոս։ Միաժամանակ, հաւատացեալները դէպի աղօթատեղի հրաւիրող կոչնակահարութիւնը, խորհրդանիշն է մարդկութեան փրկութեան համար Քրիստոսի քարոզչութեան։ Այս փաստերէն կարելի է եզրակացնել թէ կը գտնուինք եկեղեցական կարեւոր իրի մը առջեւ։ Ասիկա կը հաստատուի նկատի ունենալով այն իրողութիւնը, թէ կոչնակ մը նախ քան գործածութեան յանձնելը, մասնաւոր արարողութեամբ կ'օրհնուի եւ կ'օծուի։ Յատուկ Մաշտոցներու մէջ կը գտնուի «Կանոն Ժամահար Օրհնելոյ» անուամբ ծիսական արարողութեան ընթացակարգը։

Ծիսակարգը կարելի է ամփոփել հետևեալ ձևով.

- 1.- Կոչնակը հանդիսաւոր կերպով կը բերուի եկեղեցի ուր նախ կը լուացուի ջուրով եւ գինիով, յետոյ կը սրբուի նոր, մաքուր սրբիչով:
- 2.- Անմիջապէս կը սկսի սաղմոսերգութիւնը, երգուելով Է., ՃԳ., ՃԼԵ., ՃԼԷ., ՃԽԱ., ՃԽԵ. սաղմոսները ամբողջութեամբ:
- 3.- Յետոյ սարկաւազը կը քարոզէ «Խնդրեացու՛ք հաւատով մի-արանութեամբ...»:
- 4.- Անմիջապէս քահանան կոչնակին նուիրուած աղօթքը կը կարդայ:
- 5.- Կոչնակը, որ մինչ այդ դասին մէջ կը գտնուէր, սարկաւազներու ձեռքով կը բարձրացուի բեմ՝ ճիշտ խորանին առջեւ:
- 6.- Քահանան կ'օծէ կոչնակի չորս անկիւնները Սրբալոյս Միւռնով:
- 7.- Յետոյ թակով կը հարուածէ երեք անգամ:
- 8.- Կոչնակը կը տեղադրուի ուր որ նախատեսուած էր եւ կը սկսի գործածուիլ:

Ներկայիս, դժբախտաբար, չենք կրնար որոշել, թէ ե՞րբ հաստատուած է կոչնակները օրհնելու եւ օծելու արարողութիւնը բայց, պարզ է որ շատ հին է, որովհետեւ Նարեկացին արդէն ժ. դարուն կ'ապացուցէ անոնց օծուած ըլլալու իրողութիւնը հետեւեալ խօսքերով՝ «...այս դրօշուած իւղեալ...⁵¹»:

Կանոն Ժամահար Օրհնելոյ⁵²

*Բերեն յեկեղեցին, եւ լուանան նախ՝ ջրով,
եւ ապա՝ գինեաւ. եւ ջնջեն՝ սբ ջնջոցով:
Եւ ասեն Սաղմոս՝ 'ի թիւ.*

գլ. Օրհնեցէ՛ք գոյր յօրհնուի՛ մոր, զի սքանչելիս արար: *լման:*

մգ. Օրհնեա՛ւ անձն իմ գոյր. տր ան իմ մեծ եղեր յոյժ: *լման:*

մլն. Խոստովան՛ք եղերու՛ք տմ, զի բարի է. զի յաւիտեան է ողորմուի՛ մորա: *լման:*

51 ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ, անդ, 244:

52 Գիրք Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ, 1807, 217-218:

նիւն. Խոստովան եղեց քեզ տր' բոլորով սրտիւ իմով առաջի
հրեշտակաց սաղմոս սասցից քեզ: լման:

նիւն. Ձայնիւ իմով ես առ տր' կարդացի. ձայնիւ իմով գտր
աղաչեցի: լման:

նիւն. Օրհնեա՛ւ անձն իմ գտր. օրհնեցից գտր 'ի կեանս իմ. սաղմոս
սասցից այ իմոյ՝ մինչեւ եմ ես: լման:

Եւ յաւարտն՝ քարոզէ սարկաւազն.

Խնդրեացո՛ւք հաւատով միարա՛՛.

Եւ քահանայն ասէ՝ Դ ՏՐ ողորմեա՛ւ.

Եւ ապա զԱղօթս զայս.

Տր անձ գորունց՝ արարիչ ամ արարածոց. զքեզ օրհնեն ամ եղականք.
զքեզ օրհնեն ամ փայտք պտղաբերք, եւ ամ մայրք:

Դու վս բագում մարդասիրուն քո՝ հանեցար բնակիլ 'ի մէջ հարցն
մերոց, եւ խօսեցար ընդ նս 'ի խորանին վկայութե. որ սրսկմամբ
արեան՝ 'ի ձեռն Մովսիսի:

Եւ այժմ տր անձ մեր՝ առաքեա՛ւ զշնորհս հոգւոյդ սբյ 'ի փայտս այս,
զի եւ սա մերձեցի պաշտման սբյ եկեղեցւոյ քո: Տո՛ւր տր շնորհս
ձայնի ազդմանս այսորիկ, զի ամենեւեան՝ որք լուիցեն զհնչումն
սորա, զղջացին 'ի սիրտս իւրեանց 'ի վր չարեցն գործոց. եւ
դարձցին 'ի խորհրդոց չարեաց, եւ յամ անօրէնուեց. եւ խնդրեցեն
ներումն եւ քողովի մեղաց. եւ դու բարերարուրդ լուիցես եւ
ողորմեսցիս նց:

Տո՛ւր տր շնորհս ձայնի ազդմանս այսորիկ, զի ամենեւեան՝ որք իցեն
'ի հիւանդութիւն ախտից՝ կամ յարհաւիրս սատանայի, եւ լուիցեն
զհնչումն սորա, եւ յիշեցեն զահաւոր եւ զսքանչելի անուն քո՝ եւ
խնդրեցեն զողորմութի, դու լուիցես նց եւ թեթեւացուցես եւ
փարատեսցես զամ ցաւս նոցա:

Տո՛ւր տր շնորհս ձայնի ազդմանս այսորիկ, զի ամենեւեան՝ որք
իցեն 'ի վիշտս եւ յայլ նեղութիւն, եւ լուիցեն զհնչումն սորա՝ եւ
յիշեցեն զեկեղեցի քո սբ եւ զերկրպագութի քո ահաւոր՝ եւ
խնդրեցեն զօգնութի 'ի քեզ, դու լուիցես նց, եւ փառատեսցես
զնեղութիւն եւ գորտմութիւն նց:

Տո՛ւր տր շնորհս ձայնի ազդմանս այսորիկ, զի յորժամ գումա-
րեցին ամպք կարկտի ցասմամբ, եւ լուիցեն մարդիկ զհնչումն
սորա, եւ յիշեցեն զբարերարութի քո, եւ խնդրեցեն 'ի քեզ
զներումն յանցանաց իւրեանց. զպահպանութի անդաստանաց ու ամ

պտղոց, դու լուիցես նց եւ ողորմեսցիս՝ փոխանակ հրամանի բարկուն քո. քանզի սովոր ես՝ ՚ի ձեռն փոքու սպասուց պաշտմանց, առնել սփանչելիս մեծամեծս:

Եւ ոպ կործանեցեր զպարիսպն Երիփովի՝ ՚ի ձեռն փողոյն յեղջերաց, եւ այժմ շնորհեա՝ ՚ի ձեռն հնչմանս այսորիկ՝ զկործանումն ամ ամրութեց թշնամւոյն. զի օրհնել կարասցուի զամենօրհնեալդ ամ՝ զհայր եւ զորդի եւ զսբ հոգիդ . այժմ եւ ՚՛:

*Ապա հանեն ՚ի բեմն՝ առաջի սբյ սեղանոյն, ունելով
Սարկաւագացն ՚ի վեր. եւ Քահանայն Տեառնագրէ զչորեսին
անկիւնսն Մեռոնաւն.*

*Եւ առնու ժամահարն եւ կռվէ երիցս, եւ տայ ցսպասաւորսն
հարկանել.*

Եւ իսկոյն սկսանին ժամ առնել:

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

Հետեւեալ նիւթերը կ'ամբողջացնեն մեր ձեռքնակոչնակներու մասին ուսումնասիրութիւնը⁵³:

Ծնծղայ-կոչնակ

Ծնծղայ-կոչնակ պայմանական անունով կը վերաբերինք հագուագիւտ օրինակի մը, զոր գծագրած է Արամ Քոչարեանի տեղեկատու՝ հնագէտ նկարիչ Տարազրոսը: Թէեւ պարզ է, որ օրինակը Արեւելեան Հայաստանի տարածքին կը պատկանի, հեղինակը նշած է թէ, ճշգրիտ որտեղ կը գործածէին զայն⁵⁴:

Գործիքին ստորին հատուածը մետաղէ չրջուած պնակի ձեւ ունէր, որու մէջտեղը դուրսէն ամրացուած էր երկաթէ ձող մը, որ կը ծառայէր որպէս բռնակ: Մետաղէ պնակին վրայ կը գտնուէր երկրորդ մետաղէ պնակ մը որ ճիշտ մէջտեղը ծակ մը ունէր, ուրկէ բռնակը կ'անցնէր: Այս երկրորդ

53 ԿՆԵԱԶԵԱՆ, Զ., Հայկական աւանդական ձեռքի կոչնակները, Ի Բագմա-վէպ, 2007, 260-276:

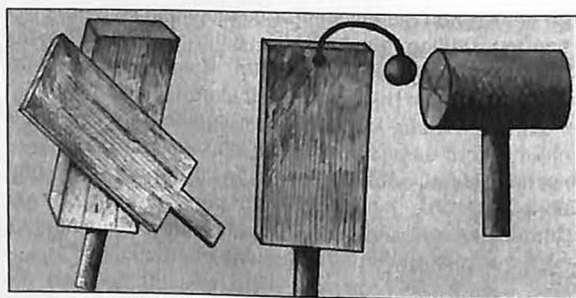
54 ՔՈՉԱՐԵԱՆ, Ա., նշ. աշխ., 63:

պնակը շարժական էր ու ձեռքի վեր ու վար շարժմամբ կը բախէր անշարժ պնակին ձայն արձակելով:

Այլ ձեռնակոչնակներ

Արամ Քոչարեանի ուսումնասիրութեան մէջ կը հանդիպինք նաեւ հետեւեալ հատուածին՝

«Տարագրոսը մեզ բանաւոր հաղորդեց Հայաստանում տարածուած ձեռքի կոչնակների մի քանի ձևերի մասին եւ անգամ գծագրեց: Դրանից առաջինը կազմուած է երկու երկարաւուն փառանկիւն փայտէ տախտակներից, որոնք ունեն քոնակ եւ հարկանում են մէկը միւսին: Երկրորդ տեսակը նոյն ձևի տախտակ է, որի վերելի մասի մէջտեղից խուլ գնդակ են կախում: Գործիքը թափահարելիս գնդակը զարնւում է տախտակին ու ձայն արձակում: Երրորդը սովորական փայտէ թակի նման է, որով հարկանելիս են եղեր դռներին:»⁵⁵

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի աւանդական՝ երգ / հրաւերի ուրիշ տարբերակ մը՝

«Օրհնեալ է Աստուած,
Դովեալ է Աստուած,
Փառաւորեալ է Աստուած,

Առաւօտեան ժամն է հնչել,
Ողորմութեան դուռն է բացուել,
Ո՛վ բարի քրիստոնեայք
Եկա՛յք ի Սուրբ Եկեղեցի:»

55 ՔՈԶԱՐԵԱՆ, Ա., նոյն:

Յետոյ, ձեռքի գալազանը ուժգին գետինը կը զարնէին երեք անգամ:⁵⁶

Ուրիշ օրինակ մը: Աշտարակի ժամկոչի՝ հաւատացեալներուն ուղղուած երգ / հրաւէրը սակաւաթիւ այն նմոյշներէն է որ Երուանդ Շահազիզ հաւաքած է իր «Աշտարակի Պատմութիւնը» գիրքը պատրաստելու ժամանակ⁵⁷:

Օրհնեա՛լ է Աստուած ...

Ժամ հրամայեցէ՛ք,
Դատաստան կա գալու,
Պատասխան կա տալու:
Ո՛վ քարի քրիստոնեայք,
Ժամ հրամայեցէ՛ք ...⁵⁸

Ուշագրաւ է այս օրինակին նմանութիւնը հեռաւոր Վասպուրականի եւ հեռագոյն Հաճնոյ ժամկոչներուն երգածներուն հետ: Երբ բոլոր տարբերակները քննենք միասին, կը պարզուի, թէ մէկը միւսը կը լրացնէ եւ կ'ապացուցեն, իրենց աշխարհագրական տարածուածութեամբ, որ մօտիկ անցեալին այս երգ / հրաւէրը ունեցած է համահայկական բնոյթ:

ԶԱԽԷՆ ԿՆԵԱԶԵԱՆ

56 Տեղեկատու N° 1 USA., Վագգէն Օհանեան, ծնած է Մուսա Լեռ, յետոյ միւս վերապրողներուն հետ հիմնած գուտ հայաբնակ Այննար գիւղը (Լիբանան), ուսանած Երուսաղէմ, ներկայիս ԱՄՆ:

57 ՇԱՀԱԶԻԶ, Ե., *Աշտարակի Պատմութիւնը*, Երեւան 1987, 30: 1908ին գիրքը սկսած է գրել եւ աւարտած 1934-ին: Աշտարակի ժողովրդական քանդակարանի հաւաքածուում ու մեկնաբանումը Երուանդ Շահազիզի ծրագրի մէջ չէ եղած: Այնուամենայնիւ, շարադրամբի մէջ ան յիշատակած ու մէջքերած է Բանի մը նմոյշներ, իսկ այս օրինակը պահպանուած է սեւագրի նշումներուն մէջ, գրքի ձեռագրին կից:

58 «... հրամայեցէ՛ք» ձևը սխալ մը չէ, ոչ ալ հաւաքողին կողմէ վրիպակ: «Հրամայել» բայը ունի նաեւ այլ առում որ կը գործածուի յատկապէս իբր Բաղաբալարական ձև «հրաւիրել» իմաստով: «Հրամայել» բային յառաջացած են արեւմտահայերէն՝ հրամեցէ՛ք, արեւելահայերէն՝ համեցէ՛ք, պոլսեցիներու յատուկ՝ հրամմեցէ՛ք, եւ այլն: Տե՛ս Ա.ԶԱՌԵԱՆ, Հ., *Հայերէն Արմատական Բառարան*, Գ., Երեւան 1977, 130:

Պուկնուս Այրես Սուրբ Գրիգոր Լուսարիչ Հայոց Մայր Տաճարի կոչմակը
Արժանաթինախայոց Թեմի Առաջնորդ Գիսակ Արք. Մուրատեանի կողմէ
տեղադրման ժամանակ (1999)

Օրինեալ է Աստուած

երգեց՝ Վազգէն Օհանեան
Նաթագրեց՝ Մխիթար Արեղայ Գուտուզեան

Summary

TRADITIONAL ARMENIAN FIXED *GOCHNAGS*

ZAVÉN KNIAZIAN

Until around the 10th century, when the use of bells became widespread, the Armenian Church used the *gochnāg* (or *kochnak*), which was a long wooden or metallic board, used for calling the worshippers to mass or other religious ceremonies. That was why they had a bell-like function.

The adoption of bells did not mean the end of *gochnags*, which went on to be used until the 20th century, disappearing from the scene during the years 1915-1930.

Today there are just a few samples left, among which there are four belonging to the Armenian Patriarchate of Jerusalem. They are particularly relevant because they are the only ones that are currently in use.

The *gochnag* is also used in some Armenian villages of north-western Syria, in the region of Kessab and its surroundings.

The mystic Grigor Narekatsi of the 10th century dedicated an ode (No. 92) to that instrument in his *Book of Prayer*, also called the *Book of Lamentations*.

The Armenian Church has a special ceremony for blessing and commissioning *gochnags*.